

Международна научна конференция

**НОВИ ХОРИЗОНТИ В ПРАИСТОРИЯТА
50 ГОДИНИ ОТ ОТКРИВАНЕТО НА ВАРНЕНСКИЯ
НЕКРОПОЛ**

РЕЗЮМЕТА

2 - 4 ноември 2022 г.

Варна

Сесия 1: Варненският некропол - нови хоризонти

МОЖЕ ЛИ ДА ЗАПОЧНЕМ ОТНОВО, МОЛЯ? РЕЗУЛТАТИ ОТ ВЪЗБНОВЕНИТЕ РАЗКОПКИ НА ВАРНЕНСКИЯ НЕКРОПОЛ ПРЕЗ 2021 И 2022 Г.

Владимир Славчев

Варненският некропол е най-известният български археологически обект. Благодарение на значителната поредица от радиовъглеродни дати (общо 77) той е датиран в периода 4600-4350 г. пр.н.е. Некрополът е свидетелство за най-ранни властови структури и протодържавна организация в човешката история. Откритите в него златни (над 3000 артефакта) и медни (над 200 масивни изделия) предмети илюстрират върховото развитие на най-ранната металургия. Документираните погребални практики доказват сложните вътрешнопопулационни контакти, както и богатия духовен живот на населението през халколита.

През 2021 г., след тридесетгодишно прекъсване, разкопките на Първия Варненски некропол от каменномедната епоха са възобновени. Възстановена е старата план-квадратна мрежа и е направено ново тахиметрично заснемане на терена. През 2021 и 2022 г. бе проучен участък от 300 кв. м - квартали XVIII, XIX и XX. Проучването направи стъпка към изясняване на характера и гъстотата на гробовете в югоизточната част на некропола. Крайната цел на екипа е да очертае източната граница на некропола и да проучи изцяло източната му половина. Най-важната задача е прецизната теренна работа и събирането на максимална първоначална информация, която ще послужи за основа на кабинетната обработка на данните и анализа на получените лабораторни данни. Новооткритите комплекси се документират с помощта на съвременни методи, включително фотограметрия, с последващо дигитално изчертаване и създаване на 3D модели. Позиционирането на разкопаните гробове в рамките на план-квадратната мрежа се извършва с помощта на прецизно геофизично заснемане. От всеки комплекс са взети всички възможни проби за по-нататъшни интердисциплинарни проучвания.

Ще бъдат представени основните резултати от проучването през последните два сезона.

ОТ ИЗОТОПИТЕ КЪМ ХРАНАТА - МИНАЛИ И НАСТОЯЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА НАЧИНА НА ХРАНЕНЕ НА ХОРАТА, ПОГРЕБАНИ ВЪВ ВАРНЕНСКИЯ НЕКРОПОЛ

Бисерка Гайдарска, Нанси Бийвън

Стремежът да се разкрие и обясни социалната комплексност на Варненския некропол обуслови прилагането на редица археологически техники и методи. Един от тях е възпроизвеждане на храненето в миналото въз основа на изотопните стойности на N и C, които се получават обикновено като част от AMS датирането на човешки и животински кости от археологически обекти. В този доклад ще бъдат разгледани минали и настоящи изследвания върху начина на хранене на хората, погребани във Варненския некропол. Започвайки с новаторското изследване на костния колаген и изненадващия резултат от сравнително ниската консумация на риба, след това ще се спрем на най-съвременния метод FRUITS. FRUITS (или "Food Reconstruction Using Isotopic Transferred Signals" – реконструкция на диетата с помощта на пренесени изотопни сигнали) е разновидност на разпределението на Бейз, което позволява на потребителя да използва изотопните средни стойности и вариативността на възможните източници на храна, изотопните отклонения между храната и консуматора, както и претеглянето и концентрацията на източниците на храна, за да ограничи изчисленията на модела на смесване на стабилните изотопи. След това програмата

FRUITS изчислява оценки на средния процент и стандартното отклонение на всеки хранителен източник за стойностите на въглеродните и азотните изотопи за всеки консуматор. Двадесет и девет индивида от Варна 1 и Варна 3 имат вече публикувани резултати от моделирането с FRUITS, а в момента се анализират още 31 индивида. И двата набора от резултати ще бъдат разгледани тук.

ВАРНЕНСКИЯТ НЕКРОПОЛ В СВЕТЛИНАТА НА ДИНАМИКАТА НА НАСЕЛЕНИЕТО ОТ МЕДНАТА ЕПОХА.

ГЕНЕТИЧНИ АНАЛИЗИ НА ИНДИВИДИ, ПОГРЕБАНИ ВЪВ ВАРНЕНСКИЯ НЕКРОПОЛ, В КОНТЕКСТА НА ДИНАМИКАТА НА НАСЕЛЕНИЕТО ОТ МЕДНАТА ЕПОХА

Сандра Елен Пенске, Адам. Б. Ролах, Айнаш Чилдебаева, Гуидо Гнечи-Русконе, Клеменс Шмид, Мария А. Спиро, Гунар У. Нойман, Надежда Атанасова, Катрин Бойтер, Камен Бояджиев, Явор Бояджиев, Игор Бруяко, Александър Чохаджиев, Благое Говедарица, Мехмед Караучак, Райко Краус, Мален Лепек, Игор Манзура, Карен Приват, Шон Рос, Владимир Славчев, Адела Соботкова, Меда Тодераш, Тодор Вълчев, Харалд Рингбауер, Филип В. Щокхамер, Свен Хансен, Йоханес Краузе, Волфганг Хак

Археогенетичните проучвания констатираха две големи генетични промени в праисторическа Западна Евразия: едната е свързана с разпространението на земеделието и уседналия начин на живот от ~7000-6000 г. пр. Хр., а другата - с експанзията на скотовъдните групи от евразийските степи от ~3300 г. пр. Хр. Както подсказва името на епохата, производството на метали е едно от ключовите нововъведения, които дефинират медната епоха (4900-3800 г. пр. Хр.), през което време медта се добива и претопява в големи количества, а изделия от злато се появяват по-редовно в гробовете. Некрополът от каменномедната епоха във Варна (4600-4300 г. пр. Хр.), България, е изключителен пример, тъй като много гробове от този некропол са със златни артефакти, скиптри и диадеми и други гробни дарове, докато в други гробове има само няколко и по-малко ценен инвентар. Този рязък контраст в броя и качеството на гробните дарове се интерпретира като социални различия между погребаните в некропола индивиди, което отразява социалното неравенство и съществуващата строга йерархия в обществото.

Тук са представени данни за целия геном на 23 индивида от Варна, като резултатите са разгледани в контекста на информацията от синхронни селищни могили в Югоизточна Европа. Резултатите свидетелстват, че индивидите от Варна и други обекти от медната епоха са предимно с родословие, което произхожда от ранните европейски земеделци, макар и с малко нарастване на дела на ловци-събирачи в сравнение с предшестващия неолит. Нещо повече, с новите данни от по-ранни и по-късни периоди от време успяваме да хвърлим светлина върху това какво се е случило между изчезването на селищата от медната епоха ~4250 г. пр. Хр. и първата експанзия на скотовъдците, която остава слабо проучена. Установяваме, че около 4500 г. пр. Хр. групите от Северозападното Причерноморие, само на около 500 км северно от Варна, вече имат различна степен на смесено родословие, произхождащо от групите от медната епоха и тези от горско-степната зона, което показва генетичен и културен контакт за период от ~1000 години по-рано от очакваното. Преносът на важни нововъведения между земеделците и подвижните скотовъди от различни екогеографски зони по време на този ранен контакт е бил неразделна част от формирането, възхода и разширяването на скотовъдните групи ~3300 г. пр. Хр., които впоследствие се разпространяват на запад и които са засвидетелствани в Бояново – един от най-ранните обекти, генетично свързани с ямната култура в България.

РЕЗУЛТАТИ ОТ АНТРОПОЛОГИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА КОСТНИ ОСТАНКИ, ОТКРИТИ ПРИ СПАСИТЕЛНИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ТРЕТИЯ ВАРНЕНСКИ ЕНЕОЛИТЕН НЕКРОПОЛ

Надежда Атанасова, Виктория Русева, Георги Томов

Настоящият доклад включва резултати от теренния и лабораторния анализ на човешки костни останки, открити през 2017 г. при спасителни проучвания на Третия Варненски енеолитен некропол. Скелетите от общо девет гроба с инхумация са документирани и анализирани, като са използвани стандартни антропологични методи. Що се отнася до положението на скелетите *in situ*, категорично преобладава поза хокер надясно с две изключения на изпънато положение. На този етап от проучванията в некропола не е установена корелация между пола и позата на погребение. В резултат на анализа на човешките костни останки в откритите къснохалколитни гробни съоръжения се установява, че преобладават възрастните женски индивиди. За съжаление скелетите са в много лошо състояние и не са представени в пълен обем, поради което антропологичният анализ и идентификацията на погребаните е силно затруднена. Ръстът е реконструиран само при трима възрастни – двама вероятно мъже и една жена, които се характеризират с нисък и среден ръст.

Като цяло палеопатологичният анализ на човешките костни останки от Третия Варненски енеолитен некропол показва висока честота на палеопатологичните морфологични промени на зъбите и челюстите, дори и при по-млади индивиди. В гроб № 11 на млада, вероятно жена (20-30 г. възраст при смъртта), се открива меден пръстен, фиксиран около горния ляв първи премолар. Рентгеновото изследване показва, че зъбът с пръстена и съседните зъби нямат патологични промени. Извършени са допълнителни анализи със СЕМ. Наблюдават се следи от оцветяване, дължащо се на окисление на медта, и по този начин се разглежда наличието на поне още един меден пръстен в дясната половина на долната челюст (в областта на премоларите и моларите). Находките на медни пръстени в праисторическите некрополи на територията на Североизточна България (Дуранкулак, Помощица, Варна) са предимно в гробове на млади жени и в настоящия доклад са представени и обсъдени няколко хипотези за тяхната употреба.

ПРИНЦИПИ НА НЕРАВЕНСТВОТО - КАК КОЛИЧЕСТВЕНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ПОГРЕБАЛНИТЕ АНСАМБЛИ ПОДПОМАГАТ НАШЕТО РАЗБИРАНЕ ЗА НЕРАВЕНСТВОТО И СОЦИАЛНИТЕ ПРАКТИКИ, ПРЕДСТАВЕНИ В НЕКРОПОЛИТЕ НА ХАЛКОЛИТНИТЕ ОБЩНОСТИ В РАЙОНА НА ДОЛНИЯ ДУНАВ И ЗАПАДНОТО ЧЕРНОМОРИЕ

Свен Брумак

Ако приемем, че некрополите, оставени от социални структури, са показатели за неравенството в тази специфична социална подобласт, те могат да дадат представа за степента на общностно споделените концепции, изразени чрез погребалния комплекс, и в крайна сметка да помогнат за ограничаване на нашите социални интерпретации. Икономическите науки са установили аксиометричен подход за количествено определяне на ясно степенуваните разлики в относителната концентрация и посочват пътя, по който материалните записи на погребалните комплекси могат да ни предоставят информация за социалните интерпретации (Schulting 1995, Grossman 2021). Тъй като кривата на Лоренц по своята същност е кумулативна графика (коефициентът на Джини е функция, получена от нея), тя естествено се свързва с кумулативния характер на погребалните практики. Некрополите също не могат да се разглеждат като прост разрез на праисторическите общности в един конкретен момент от време, а по-скоро са често несвършени и тафономично трансформирани резултати от по същество кумулативни практики, които извършват инхумации и символични депонирания в продължителен период от време. Макар

че измерванията на относителната концентрация не изискват пълни проби, се разбира, че информацията се подобрява с увеличаване на разделителната способност на данните, както и с по-задълбочено разбиране на тяхната структура. Различията в качествата на източниците увеличават сложността на проблема. В отговор на това е необходима голяма база данни, съставена от различни изследвани обекти, за да се разбере степента на вариация и съответствие, да се идентифицират пространствено-времените тенденции и не на последно място да се оцени дали в архива на погребалното неравенство доминират индивидуални или общностно споделени представи. Доскоро информацията ни от относителното неравенство в югоизточноевропейските некрополи в периода около 4800-3800 г. пр. Хр. се ограничаваше до проучванията на случаите от Гомолава (Pogčić 2012: 173) и Дуранкулак (Windler et al. 2012: 1-7), като в последния от тях се наблюдава нарастване на неравенството, което е свързано със социални напрежения и дори се предполага, че е довело до края на култура Варна. Оттук нататък образът на увеличаващото се неравенство като цяло се превърна в парадигма в социалната дискуссия (Kohler et al. 2017, Scheidel 2018, Pogčić 2021). Варна (чрез показателите за абсолютно неравенство) и Дуранкулак (чрез показателите за относително неравенство) заемат централно място в този продължаващ дебат. Ключовите моменти, които са разгледани в настоящото изследване са: (А) дали повишаването на неравенството наистина съществува в Дуранкулак при условността на данните? (Б) удовлетворява ли археологическата количествена оценка аксиомите на неравенството? (В) каква е причинно-следствената връзка между високото неравенство в погребенията и културните регреси? Накрая, резултатите от халколитните погребения от западнопонтийския регион са съпоставени с данните от 60 обекта от други региони на Югоизточна Европа, за да се изследват пространствено-времените модели и мащабите на възникващото неравенство.

Сесия 2: Нови светлини в земите на мъртвите

КЪДЕ СА НЕКРОПОЛИТЕ? МИКРОПОГЛЕД КЪМ ХАЛКОЛИТНИЯ ПЕРИОД В ЮГОИЗТОЧНА РУМЪНИЯ (ОК. 5200-3900 Г. ПР. ХР.)

Кристина Ковътару, Каталин Лазар

През петото хилядолетие пр. Хр. халколитните общества в Югоизточна Европа процъфтяват и достигат своя разцвет. Той е известен още като "златното хилядолетие" поради значителния напредък, постигнат от човешките общности, когато селищните могили са били основната форма на обитаване, заедно с някои равнинни селища, сезонни места за обитаване и обособени места за погребения (некрополи), докато околността е осигурявала земеделие, животновъдство или риболов и събирателство.

Целта на настоящата статия е да представи актуалната информация за погребалните находки, документираны в Югоизточна Румъния между 5200 и 3900 г. Хр. Халколитните погребални находки от Югоизточна Европа и Румъния са широко изследвани, но за последната ситуацията е любопитна. Археологическите проучвания показват, че районът е бил интензивно населен през този период, като са проучени над 200 селища, но по-малко от 100 некропола.

Въпреки че съществуват множество хипотези, последните две десетилетия на изследванията показват, че този недостиг се дължи на липсата на задълбочени проучвания, а не на историческата реалност. Ето защо чрез комбиниране на данни, свързани с гробове, интрамурални и екстрамурални некрополи, свързани със съответните селища, нашето изследване се фокусира върху идентифицирането на действителното измерение на изследваните праисторически популации. В тази връзка ще бъде анализирана литературната информация, отнасяща се до културите Боян, Хаманджия, Гумелница и Сълкуца, като се тръгне от общите към проучваните случаи като некрополите в Султана, Гумелница, Чернавода.

Проучването е осъществено с подкрепата на Министерството на образованието и научните изследвания, CNCS - UEFISCDI, номер на проекта PN-III-P4-ID-PCE-2020-2369, в рамките на Националната програма за научни изследвания, развитие и иновации (PNCDI III).

СОЦИАЛЕН СТАТУС И ЧЕРЕПНИ МОДИФИКАЦИИ СПОРЕД ПРЕДМЕТИТЕ НА ИЗКУСТВОТО И НЕКРОПОЛИТЕ ПРЕЗ КЪСНИЯ ЕНЕОЛИТ

Ваня Ставрева

Някои от главите на антропоморфните фигурки от късния енеолит имат отличителни атрибути, като диадеми, червени ленти, "шапки", черепни модификации. Прегледът на резултатите от антропологичните изследвания на черепи от некрополите на културите Коджадермен-Гумелница-Караново VI и Варна от територията на България и Румъния показва, че сред погребаните има индивиди с изкуствено модифицирани черепи, с червени ленти и диадеми. Това са индивиди, които са претърпели физическа трансформация на формата на черепа още в детска възраст - т.е. трудно може да се говори за придобит статус по време на живота. Сред тях са погребани деца и юноши, което ги определя като принадлежащи към високопоставена социална група. Наличната информация предполага, че изкуствената модификация на черепа е била свързана с определени социални последици и че наличието ѝ вероятно е било маркер за социална идентичност и принадлежност към определена група или семейство. Корелацията между иконографията на антропоморфните фигурки с данните от некрополите предоставя доказателствен материал в подкрепа на тезата, че някои от антропоморфните фигурки, произведени през този период, са изображения на реални лица с висок статус или на предци, което е свързано с идеологическата и комуникативно-паметната функция на изкуството.

ХРАНИТЕЛНИ НАВИЦИ, МОБИЛНОСТ И ПОГРЕБАЛНИ ОБРЕДИ В ОБЩНОСТИТЕ НА КОДЖАДЕРМЕН-ГУМЕЛНИЦА-КАРАНОВО VI: НЕКРОПОЛЪТ НА ГУМЕЛНИЦА (РУМЪНИЯ)

Каталин Лазар, Ана Гарсия-Васкес, Орелиен Тафани, Валентин Раду, Андрея Тома, Габриел Василе, Адриан Бълъшеску, Теодор Игнат, Василе Оприш, Аделина Дарие, Мадалина Димаше, Валентин Парник, Кристина Ковътару, Богдан Маня

Обектът Гумелница се намира в Югоизточна Румъния (окръг Кълъраш), известен на специалистите и широката общественост със селищната могила, която е и едноименният обект на културата Гумелница, важен компонент на Коджадермен-Гумелница-Караново VI (KGK VI). Обектът включва селищната могила, принадлежаща на общностите от Гумелница, и два некропола към това селище.

Възобновяването на проучванията на този обект през 2017 г. от нашия екип имаше за цел да продължи изследването на праисторическия некропол, разположен на терасата срещу могилата. Разкопките му започват през 60-те години на миналия век от Силвия Маринеску-Бълку и Ерсилія Тудор.

В тази презентация ще бъдат разгледани гробовете, разкопани през 60-те години на миналия век, но също така и погребалните комплекси, проучени от нашия екип през предходните пет години, както по отношение на елементите на погребалната обработка и антропологичната информация, така и по отношение на радиовъглеродните датировки до момента. Ще бъдат включени и мултиизотопни данни (^{13}C , ^{15}N , ^{18}O , $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$), свързани с хранителните навици и мобилността на хората и животните от Гумелница. По този начин ще възпроизведем начина на хранене и живот на KGK VI на човешките групи, живели преди 6000 години в Гумелница.

Проучването е осъществено с подкрепата на Министерството на научните изследвания, иновациите и цифровизацията, договор № 41PFE/30.12.2021, в рамките на Националната програма за научни изследвания, развитие и иновации (PNCDI III).

НЕКРОПОЛ НА ПЪТЯ! ПОРЕДНИЯТ ПРАИСТОРИЧЕСКИ НЕКРОПОЛ В СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Румяна Йорданова, Петя Аспарухова

Докладът представя праисторическия некропол, открит през 2020 г. при спасителни разкопки по трасето на автомагистрала "Хемус". Той се намира край с. Градище, Шуменско, и е разположен в непосредствена близост до едноименната халколитна селищна могила, която никога не е била разкопавана. По-голямата част от гробовете са открити по време на една археологическа кампания, но няколко единични гроба са проучени допълнително в съседни обекти през същата и следващата година.

Повечето от гробовете не са добре запазени поради малката дълбочина на почвата, в която са били вкопани. Някои от тях по-късно са били унищожени от огромно средновековно селище. Въпреки това са открити общо 29 гроба, всички отнесени към халколитния период. Това е потвърдено от 14С пробите, изследвани от 10 скелета от обекта. Въпреки че погребалните характеристики са типични за културната област KGK VI, съществуват някои специфики в пространствената организация, формата на ямите, разположението на телата и гробните вещи.

КЪЩАТА НА МЪРТВИТЕ. ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ХАЛКОЛИТНА ОПОЖАРЕНА КОНСТРУКЦИЯ, ОТКРИТА В НЕКРОПОЛА ОТ СУЛТАНА-МАЛУ РОШУ, РУМЪНИЯ.

Богдан Маня, Кристина Ковътару, Теодор Игнат, Василе Оприш, Адриан Шебрънеску, Андрея Тома, Кристиан Рот, Каталин Лазар

Халколитният некропол от Султана-Малу Рошу се намира в Югоизточна Румъния, на левия бряг на река Мостищя, в близост (на около 7 км) до река Дунав.

В далечното минало този праисторически некропол е бил използван през ранния и късния халколит както от общностите на култура Боян (ок. 5000-4500 г. пр. Хр.), така на Гумелница (ок. 4600-3800 г. пр. Хр.), които са имали селища недалеч от това погребално място. Неотдавнашните археологически разкопки (2014-2021 г.) разкриват наличието на голяма, опожарена конструкция в рамките на некропола от Султана-Малу Рошу, уникална по отношение на местоположението и дизайна си за хронологичната и географската си среда.

В настоящата презентация ще бъде разгледан целият изследователски процес, на който е била подложена тази изгоряла конструкция през последните няколко години, както и неговите резултати. Методиката на разкопките, приложена по време на осем полски кампании, ще бъде представена заедно с интердисциплинарния подход, приложен в това проучване, който включва използването на геофизични методи (магнитометрия и томография на електрическото съпротивление-ERT) заедно с GIS, XRD, FTIR и скално-магнитен анализ.

Резултатите от това интердисциплинарно изследване ще бъдат съпоставени и интерпретирани в по-широка перспектива, въз основа на археологическите данни за опожарени жилища от халколита в Югоизточна Европа. Това научно начинание в крайна сметка може да ни предложи средства за изследване на нови хоризонти относно вземането на решения, свързани с конструктивния процес на изграждане, като по този начин получим нов поглед върху практиките на обитаване в праисторията.

Проучването е осъществено с подкрепата на Министерството на научните изследвания, иновациите и цифровизацията, договор № 41PFE/30.12.2021, в рамките на Националната програма за научни изследвания, развитие и иновации (PNCDI III).

Сесия 3: Стари находки, нови възгледи - модератор: Мария Гюрова

**АНТРОПОМОРФНИ ИЗОБРАЖЕНИЯ В КУЛТУРАТА ХАМАНДЖИЯ:
"МИСЛИТЕЛЯТ" И "СЕДЯЩАТА ЖЕНА" – ИЗВЕСТНИТЕ СТАТУЕТКИ, ОТКРИТИ В
НЕКРОПОЛА НА ЧЕРНАВОДА, ПЪРВОТО ГОЛЯМО НЕОЛИТНО ГРОБИЩЕ,
ОТКРИТО В РУМЪНИЯ**

Андрея Бързу

Антропоморфното изображение е най-индивидуалната характеристика на общностите на неолитната култура Хаманджия.

В културата Хаманджия, както и в другите неолитни култури, антропоморфните изображения, главно фигурките, отразяват съществуването на два основни персонажа, които много вероятно материализират вярата в съществуването на два принципа – мъжки и женски. От гледна точка на честотата, мъжките статуетки почти не са представени, като абсолютно преобладават женските. Повечето от тях са моделирани от глина, а малко от са изработени от мрамор. Глинените антропоморфни изображения представят два основни типа женски фигурки, които се различават главно по общото положение на тялото: стоящо или седнало. Начинът, по който са моделирани, е това, което ги индивидуализира на първо място. Тялото е съставено от модули с ъгловати повърхности, предназначени да подчертаят големите му анатомични части, определящи "канона" на Хаманджия, очертаващи експресивен, енергичен и силно внушителен език на тялото. Това, свързано с металния блясък на ангобата, придава на тези статуетки особено величие, внушителна сила на изразяване. Главата не е детайлизирана. Горната част на тези артефакти се състои само от дълга шия, върхът на която част има формата на по-тясна колона. Чрез тези характеристики антропоморфната пластика на културата Хаманджия демонстрира анатолийски и източносредиземноморски произход.

Сред антропоморфните изображения, характерни за културата Хаманджия, се открояват две глиненни статуетки, известни като "Мислителят" и "Седящата жена". Открити през 1956 г. по време на проучванията, ръководени от Думитру Берчу, в некропола на културата Хаманджия близо до Чернавода, окръг Констанца – първото голямо неолитно гробище, открито в Румъния, и вторият неолитен некропол, открит в Югоизточна Европа, тези фигури носят известност на обекта и правят културата Хаманджия известна в научната общност и сред интересующите се от археология. Името на културата се превръща в синоним на двете статуетки от Чернавода. "Мислителят" оказва силно въздействие върху зрителя, като привлича вниманието най-вече чрез позата, в която е моделиран, и, косвено, чрез посланието, което предава, а именно за човека като сложно, мислещо същество. От тази гледна точка тази творба е уникална находка. Въпреки че "Мислителят" и "Седящата жена" са открити преди почти седем десетилетия и са шедеври на праисторическото изкуство, двете статуетки са публикувани общо и досега не са били обект на специална статия.

**ЗАРАЖДАНЕТО НА ПЪРВИТЕ КОМПЛЕКСНИ ОБЩЕСТВА:
70 ГОДИНИ СЛЕД ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ДУМИТРУ БЕРЧУ ВЪРХУ НЕОЛИТНАТА
КУЛТУРА ХАМАНДЖИЯ (РУМЪНИЯ)**

Лоран Кароза, Кристиан Мику, Лоранс Манолакакис, Албан Буренс, Флорин Михаил

През 1952 г. Думитру Берчу започва разкопки в района на Бая, наричано преди това Хаманджия. Между 1952 г. и 1961 г. този изследовател от Румънската академия на науките провежда проучвания на едноименните обекти на неолитната култура Хаманджия: През 1954 г. и 1961 г. той ръководи и спасителни разкопки на Бая Боруз, застрашени от разширяване на селището. През 1966 г. Думитру Берчу публикува монографията "Cultura Hamangia/Култура Хаманджия", в която представя основните компоненти на тази култура, включително нейната хронология. Като част от изследователския проект на Румънската академия на науките, през 2020 г. нашият екип започна препрочитането на древните археологически колекции на Думитру Берчу от разкопките, които той провежда в района на Бая.

Все още не е ясен произходът на културата Хаманджия. Новите хронометрични данни хвърлят нова светлина върху предложенията на Берчу. Хронологичната последователност между Бая Головица (общоизвестна като по-стара) и Чамурлия де Жос не е потвърдена от новите радиовъглеродни дати. Според тези данни обитаването на селището Головица е включено в един дълъг интервал между LIII в. пр. Хр. (Golovița GrE: 5289-4953 cal BC) и XLVII в. пр. Хр. (Drumul Vacilor: 4798-4608 cal BC).

Седемте датировки, събрани от различни сектори на Чамурлия де Жос, показват наличието на поне два етапа в обитаването на обекта.

Първият от тях би поставил първоначалното обитаване на селището в началото на V хилядолетие пр. Хр., във времеви диапазон между L и началото на XLVIII век пр. Хр. Други пет дати показват, че селището може да е обитавано от края на XLVIII век и през цялата първа половина на XLVI век пр. Хр. Тези нови дати установяват, че Чамурлия де Жос е била обитавана през продължителен период от време, който може да се оцени в най-голямата си амплитуда на 5000-4500 г. пр. Хр. (почти половин хилядолетие).

Тези данни от района на Бая ни позволяват да преразгледаме мястото на културата Хаманджия в контекста на появата на така наречените "комплексни" общества и в хода на кулминацията на културата Коджадермен-Гумелница-Караново VI.

Интересно е да се отбележи, че от една страна, в този район наблюдаваме приемственост на културите Хаманджия III и Гумелница, а от друга – липса на етапа Хаманджия IV. Като се вземе предвид този факт и според препрочитането на нашите радиовъглеродни дати, може да се каже, че "повратната точка" би могла да настъпи около 4650 г. пр. Хр. Всички налични данни сочат, че фрагментация на пространството би могла да се появи в началото на появата на европейския халколит.

ЗЛАТНИЯТ ПАНДАНТИВ ОТ ВИТАНЕЩ В КОНТЕКСТА НА ХАЛКОЛИТНАТА ОБРАБОТКА НА ЗЛАТО В ЮГОИЗТОЧНА РУМЪНИЯ

Катя Молдовяну

Откриването на малък златен пандантив в селищната могила Витанеш, принадлежащ към културата Гумелница, е отправна точка за това проучване, тъй като разкрива интересни подробности относно технологията на обработка на злато през халколитния период.

След това откритие започнахме серия от технологични анализи и анализи на състава на партида, включваща други халколитни изделия от колекцията на Националния исторически музей на Румъния. Анализите бяха извършени с помощта на апаратурата на Лабораторията за физични и химични изследвания на музея, като за методи на изследване бяха използвани оптична микроскопия в отразена светлина и рентгенова флуоресценция (XRF). Резултатите от това изследване са предварителни, тъй като представляват първи опит за технологичен анализ, направен на халколитни златни предмети, открити в Югоизточна Румъния.

Първите химически анализи на няколко предмета, принадлежащи към културата Гумелница, са извършени през 1995 г.. Последните XRF изследвания допълват броя на изследваните халколитни златни предмети от Югоизточна Румъния и потвърждават предишните резултати. Тези технически аспекти са само малка част от по-голямо проучване, което се отнася до хронологията, типологията, контекста на откриването и аналозиите на халколитните златни артефакти, открити в Румъния. На този етап резултатът от нашето проучване е опис на 27 обекта, в които досега в Румъния са открити около 678 златни халколитни предмета. Нашата цел за бъдещи изследвания е да продължим технологичните и химическите анализи на другите златни халколитни предмети, открити в Румъния.

ЗЛАТНИ АРТЕФАКТИ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА КУЛТУРА КОДЖАДЕРМЕН-ГУМЕЛНИЦА-КАРАНОВО VI

Йордан Милев

Откриването на некропола Варна I предизвиква засилен интерес към изучаването на енеолитната металургия. По време на разкопките на обекта са открити голям брой златни артефакти, които поставят началото на множество дискусии, свързани със социалния статус и организацията на обществото. Появиха се и множество специализирани изследвания, свързани с технологията на производство на златните предмети.

За съжаление, проучванията са съсредоточени предимно в рамките на Варненския културен район и некрополите край Варна и Дуранкулак. В съседната култура Коджадермен-Гумелница-Караново VI също има немалко количество златни предмети, но този въпрос не е добре разработен. Поради изолирания им характер повечето от находките са споменати само в основните публикации на обектите. Изключение в това отношение прави "златното съкровище" от селищна могила Хотница. Настоящата разработка има за цел да събере възможно най-голям брой златни артефакти, открити на територията на култура Коджадермен-Гумелница-Караново VI, и по този начин да осигури основа за по-нататъшни проучвания. При представянето на артефактите е обърнато специално внимание на контекста на находката поради важната му роля при определяне на тяхната хронология.

КРЕМЪЧНИ СУПЕРПЛАСТИНИ ОТ БЪЛГАРИЯ – БИОГРАФИЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Мария Гюрова

Впечатляващ пример за високо технологично умение в праисторическата технология на цепене на кремък в България са изключително дългите или т.нар. суперпластини (с дължина над 25 см), открити главно в погребален контекст (като гробни дарове) или в сбирки от домашни контексти. В първия случай остриетата играят оброчна роля на погребални вещи, а във втория са групирани в комплекти от т.нар. колективни находки и се съхраняват като запаси от ценни предмети за бъдеща употреба.

Суперпластините се отличават с особена артефактна биография, която изисква многостранно изследване: характеризирането на суровината изисква познаване на кремъчните ресурси и техническите им свойства; възстановяването на техническите умения за цепене изисква щателен анализ на спектър от специфични белези; а функционалната интерпретация на остриетата изисква внимателни наблюдения и експертни познания. И накрая, интерпретацията на тези представителни находки изисква внимателен контекстуален анализ, обединяващ емпирични данни и концептуални предпоставки.

Статията е посветена на изследването на автора на суперпластини от три халколитни некропола по българското Черноморие: Варна, Дуранкулак и Козарева могила. Включени са и няколко колекции

от суперпластини от две селищни могили, като по този начин са обхванати контекстуалните ниши на тези находки.

НОВО ИЗСЛЕДВАНЕ НА КАМЕННИТЕ ИНСТРУМЕНТИ ОТ СЕЛИЩНА МОГИЛА ГОЛЯМО ДЕЛЧЕВО

Радослав Рачев

Селищната могила в Голямо Делчево е разкопана изцяло през 1968-1969 г. Продължителното непрекъснато обитаване на обекта през енеолитния период дава възможност да се проучи еволюцията на каменните сечива по време на въвеждането на първите метални инструменти. Преди това каменните инструменти от обекта са проучени и публикувани от Х. Тодорова. Тя разработва типология на предметите и използва статистически методи, за да проучи как те се променят с течение на времето.

Днес, използвайки тази публикация като отправна точка, нов анализ на предметите може да хвърли нова светлина върху ежедневието на праисторическата общност, живяла на това място. Незавършените инструменти дават информация за техниките, използвани за изработката им. Върху някои от тях има следи от поправки. В същото време използваните видове скали са предимно нехарактерни за долината на река Камчия, където се намира обектът. Като се има предвид това, можем да предположим, че инструментите, използвани от общността в Голямо Делчево, са били поправяни и вероятно изработвани на място, но суровините или дори заготовките са били внесени.

Сесия 4: Нови близки и далечни съседи

101 ГОДИНИ СЛЕД ОТКРИВАНЕТО НА ПОТЪНАЛОТО СЕЛИЩЕ СТРАШИМИРОВО. СЪСТОЯНИЕ НА ПРОУЧВАНИЯТА НА ПРАИСТОРИЧЕСКИТЕ СЕЛИЩА В И ПО БРЕГОВЕТЕ НА ВАРНЕНСКИТЕ ЕЗЕРА

Найден Прахов, Калин Димитров, Владимир Славчев

През 1921 г. при прокопаването на канала между Варненското и Белославското езеро за първи път са открити останки от праисторическо потопено селище. То се е намирало точно на източния вход на канала, южно от село Страшимирова. В началото на 70-те години на миналия век започват изкопните работи за новия, по-голям, по-широк и по-дълбок канал. Работите са извършвани от две различни драги и са наблюдавани от двама археолози. Те установили наличието на две потопени селища – първото от каменномедната епоха, а второто от бронзовата епоха, на разстояние 100-200 м едно от друго. Въз основа на резултатите от теренно проучване, проведено през 2018 г., подкрепено от геофизично изследване на акваторията на езерата, можем да твърдим, че тези два обекта всъщност са останки от едно и също селище – откритото през 1921 г. През халколита то е заемало по-малка площ, но през бронзовата епоха обитателите му разширяват жизненото пространство на северозапад.

През 2018 г. е направено мащабно обхождане на праисторическите обекти в района на езерата. Обобщените данни сочат интензивен живот около Варненските езера в късната праистория. Районът е бил център на икономическите дейности през медната епоха и място на тесни връзки между уседналите земеделци и скотовъдното номадско население от бронзовата епоха.

ДЕКОНСТРУКЦИЯ НА ЛОГИКАТА И ДАННИТЕ: ВРЪЗКИ МЕЖДУ ВАРНЕНСКИЯ НЕКРОПОЛ И ПРОВАДИЙСКОТО СОЛНО НАХОДИЩЕ?

Джон Чапман, Бисерка Гайдарска

Варненският некропол е един от най-известните и най-добре проучените некрополи от балканския халколит (V хил. пр. Хр.). И все пак все още не сме дали убедителни отговори на двата най-основни въпроса: защо е имало гробища с толкова необикновени гробни дарове; и защо некрополът е бил във Варна? Професор В. Николов използва разкопките си в солното находище Провадия – Солницата, за да изкаже хипотеза, свързваща двата въпроса – въз основа на експлоатацията на един изключително важен, но много подценяван праисторически ресурс – солта. В случая с Николов логиката му следва четири етапа: (1) трябва да има местен източник за извънредното богатство на Варненския некропол; (2) най-големият източник на сол в праисторическа България е близо до Варна, в Провадия, и солта оттам трябва да е била търгувана надалеч и нашироко към общностите в цяла България от медната епоха; (3) следователно богатството, осигурено от търговията със сол в Провадия, би трябвало да е в основата на богатството във Варна; и (4) самата Провадия е била градски център с търговия със сол на дълги разстояния, основана на производство на сол в "промишлен мащаб".

В този доклад използваме AMS датирание, конструиране на множество *chaînes opératoires* за производство на сол и моделиране на данните от разкопките, за да докажем, че връзката между солта от Провадия и некропола във Варна все още не е доказана. Тези анализи разкриват, че твърденията за производство на сол в промишлен мащаб и за градски статут в Провадия са очевидно неверни.

КЪСНИЯТ ЕНЕОЛИТ В ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН НА ЮГ ОТ СТАРА ПЛАНИНА И КУЛТУРА ВАРНА

Петя Георгиева

Резултатите от проучването на селището Козарева могила дават възможност да се преразгледат някои наложили се в литературата интерпретации на данните от Варненския некропол. В доклада са представени различни находки от Козарева могила, като релефно изображение на крава, бик, мъж и жена, керамичен модел на колело, известните вече черепни рондели и други любопитни дребни находки. Представено е също общото и различното в характеристиките на черноморските обекти от късния енеолит на север и на юг от Стара планина.

СЕЛИЩНАТА МОГИЛА ПРИ С. ПОРОЙ, ОБЩИНА ПОМОРИЕ, В КОНТЕКСТА НА КУЛТУРА ВАРНА

Маргарита Попова, Станимир Първанов

Селищната могила, разположена в местността Скритата могила, с. Порой, община Поморие, е първото и засега единственото селище в Причерноморската зона на Тракия, в което са проучени късноенеолитни комплекси от I-II фази (култура Коджадермен-Гумелница-Караново VI).

Разкопките на обекта започват през 2018 г. и първоначално са проведени около една от многото иманярски ями, нарушили целостта на могилата, където са регистрирани пет последователни опожарени и неопожарени нива на обитаване.

Предмет на настоящата статия е анализът на елементи от керамичните съдове, които биха могли да се свържат с характеристиките на култура Варна, и установяване на причините за присъствието им на обекта.

Някои от разгледаните образци намират точни аналози в култура Варна. Други намират паралели в среднохалколитните култури на българското Черноморие и Добруджа. Въпреки че изследванията са в начален етап, натрупаните данни дават основание да се приеме, че регионът е имал свое развитие в края на средния халколит/началото на късния халколит, което досега не е било известно.

ВАРНА И ДИКИЛИ ТАШ - СЕВЕРЕН И ЮЖЕН КОМПОНЕНТ НА "ЕГЕЙСКО-БАЛКАНСКОТО КОЙНЕ"?

Зои Цицони, Паскал Дарк, Димитра Маламиду, Хайдо Кукули-Хризантаки

В знак на почит към откриването на Варненския некропол преди 50 години, ние, ръководителите на настоящата гръцко-френска изследователска програма в селищна могила Дикили Таш (Източна Македония, Гърция), предлагаме разглеждането на приликите и разликите между тези два отчасти съвременни обекта, така както ги установяваме днес. По този начин, разбира се, разглеждаме и данните от обекти, които се намират между и около тях. Това би трябвало да ни даде възможност да отговорим на редица въпроси във връзка с темите, предложени от организаторите на тази конференция:

Какви връзки/отношения/мрежи биха обяснили присъствието на двата обекта на рисувани със злато съдове – изключителен вид артефакти на Балканите – и изработени по аналогичен начин златни накити? Как трябва да се разбират несъответствията в количеството (няколко килограма златни предмети във Варна, шепа накити в Дикили Таш)? Дали те са свързани само с различния контекст (погребален - селищен), или отразяват и специфични условия на производство (напр. достъп до суровина, майсторство)?

Какви други сходства могат да бъдат открити в материалната култура (напр. керамика, медни инструменти, каменни съдове, украшения от черупки) и как трябва да бъдат интерпретирани те в светлината на наличните ресурси и местните занаятчийски традиции? Как те се вписват в дискусията за "егейско-балканското койне"?

Макар и изключителен по своето богатство, Варненският некропол е един от многото некрополи в Западнопонтийския район от края на VI хилядолетие пр.Хр. нататък. За разлика от това, в Дикили Таш или в близост до него, както и в което и да е друго южнобългарско/северноегейско селище, не е открит нито един гроб (с изключение на няколко интрамурални погребения на бебета/деца)? Какво ни говори това за структурата на обществото тук и там?

СПИСЪК НА УЧАСТНИЦИТЕ

Adrian Bălăşescu	a.balasescu@gmail.com
Andreea Bîrzu	birzuandreea@yahoo.com
Бисерка Гайдарска	b_gaydarska@yahoo.co.uk
Bogdan Manea	bogdan.manea@icub.unibuc.ro
Cătălin Lazăr	catalin.lazar@icub.unibuc.ro
Cristian Micu	cristianmicu72@gmail.com
Cristina Covătaru	cristina.covataru@icub.unibuc.ro
Dimitra Malamidou	dmalamidou@culture.gr
Георги Томов	dr.g.tomov@gmail.com
John Chapman	j.c.chapman@durham.ac.uk
Калин Димитров	kalin.d@abv.bg
Katia Moldoveanu	katia.moldoveanu@gmail.com
Laurence Manolakakis	laurence.manolakakis@cnrs.fr
Мария Гюрова	gurova.maria@gmail.com
Найден Прахов	naydenprahov@yahoo.com
Pascal Darcque	pascal.darcque@cnrs.fr
Петя Георгиева	petyageorg@gmail.com
Радослав Рачев	radoraxhev@gmail.com
Румяна Йорданова	rumyana_yordanova@abv.bg
Sandra Ellen Penske	sandra_ellen_penske@eva.mpg.de
Станимир Първанов	stynyto@gmail.com
Sven Brummack	sbrummack@gmx.net
Theodor Ignat	theodor_ignat@yahoo.com
Ваня Ставрева	v.stavreva@mail.bg
Владимир Славчев	vladosl@yahoo.com
Виктория Русева	victoria_russeva@yahoo.com
Йордан Милев	ymilev123@gmail.com
Zoi Tsirtsoni	zoi.tsirtsoni@cnrs.fr

Adrian Bălăşescu	Институт по археология "Василе Първан", Румънска академия, Румъния
Andreea Birzu	Национален исторически музей на Румъния
Бисерка Гайдарска	Манчестърски Метрополитен Университет, Великобритания
Bogdan Manea	Отдел "Археонауки" - ICUB, Букурещки университет, Румъния
Cătălin Lazăr	Отдел "Археонауки" - ICUB, Букурещки университет, Румъния
Cristian Micu	Институт за екомузейни изследвания "Гаврил Симеон", Румъния
Cristina Covătaru	Отдел "Археонауки" - ICUB, Букурещки университет, Румъния
Dimitra Malamidou	Министерство на културата, Гърция
Георги Томов	Медицински университет - Пловдив, България
John Chapman	Независим учен, Великобритания
Калин Димитров	Национален археологически институт с музей - БАН, България
Katia Moldoveanu	Национален исторически музей на Румъния
Laurence Manolakakis	Национален център за научни изследвания, съвместно изследователско звено 8215 Trajectories, Франция
Мария Гюрова	Национален археологически институт с музей - БАН, България
Найден Прахов	Център за подводна археология, България
Pascal Darcq	Национален център за научни изследвания, съвместно изследователско звено 7041 ArScAn, Франция
Петя Георгиева	Софийски университет "Св. Климент Охридски", България
Радослав Рачев	Министерство на културата, България
Румяна Йорданова	Регионален исторически музей - Русе, България
Sandra Ellen Penske	Институт за еволюционна антропология "Макс Планк", Германия
Станимир Първанов	Регионален исторически музей - Варна, България
Sven Brummack	Независим учен, Германия
Theodor Ignat	Общински музей Букурещ, Румъния
Ваня Ставрева	Регионален исторически музей - Видин, България
Владимир Славчев	Регионален исторически музей - Варна, България
Виктория Русева	Институт по експериментална морфология, патология и антропология с музей, БАН, България
Йордан Милев	Софийски университет "Св. Климент Охридски", България
Zoï Tsirtsoni	Национален център за научни изследвания, съвместно изследователско звено 7041 ArScAn, Франция